

САМУР

№ 6 (371) 2024-йисан 25-сентябрь

Онлайн

1992-йисан январдилакъатзава
Цийивилер
www.samurpress.net

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

СУВЕРЕНИТЕТДИН ЮГЪ

Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиева Азербайжан Республикада Гьукуматдин Суверенитетдин Югъ арадал гьунихъ галаз алакьалу тир серенжемдиз къул чӀугунва.

Серенжемда къалурнавайвал, 1990-йисан эвелрилай къил кутуна Эрменистан Республикади ООН-дин уставдин нормаяр векьидакказ чӀурна Азербайжан Республикадиз акси чапхунчивилин сиясат къиле тухвана ва вичин яракьлу къуватар кардик кутуна чи чилерин 20 % гужалди къуна. Чапхунчийри вагъшивилелди агъалийриз гьад къуна, геноцид къиле тухвана, чи шегьерарни хуьрер чукӀурна, Гьебиатдин девлетар чапхунна.

2020-йисан 27-сентябрдиз къарагъай ва 44 юкъуз къиле феи Ватандин дяведин вахтунда Азербайжандин Яракьлу Къуватри Эрменистандин къушун кукӀварна гъалибвал къачуна ва чи хайи чилер душмандивай азад авуна, 30 йисан чапхунчивилел эхир эцигна.

2023-йисан 19-сентябрдиз Азербайжандин Яракьлу Къуватри эрменийриз Къарабагда тухуз кӀанзавай чӀехи провокациядин вилик пад къун паталди террордиз акси крар къилиз акъудна ва 23 сятдин къене мад са гъалибвал къачуна. Гъа икӀ, Азербайжан Республикадин суверенитет гуьнгуьна гьат хьувуна. Гъавилай гьар йисан 20-сентябрдиз Азербайжан Республикадин Суверенитетдин Югъ къейд авун къарардиз къачунва.

КЪУРАГЪВИЛИКАЙ ХУЬДА

Алай вахтунда чи республикадин чилерин 15% цикай магьрум гьалдиз атанва. Къурагъвили гзаф тади гузвай уьлквейрин сиягда Бахрейн сад лагъай, Куьвейт къвед лагъай, Катар пуд лагъай чкадал ала. Азербайжанди 18-чка къазва. Пешекарри лугъузвайвал, 2020-2040 йисара гъавадин чимивал 0,5-2,5 градус къван хкаж жеда. Гъавилай къурагъвили чи чилерин бегьердиз тади гуда. Куьр-Араз дуьзенлухдин районриз къурагъвиликай генани гзаф зарар жеда.

Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиеван тапшуругьдалди алай вахтунда Каспи гьуьлуьн яд къелер хкудна хъваз гъазурзава. Идалай гьейри республикадин гьукуматди чӀехи программивиле къадайвал, цийи яд гудай къаналар эцигда, куьгънебур гуьнгуьна хутада. Гъа са вахтунда республикадин чилерал 10 цин гьамбарханани арадал гьида.

Чилер къурагъвиликай хуьн паталди датӀана цин игътиятар артухариз, яд къацӀур тавуна хуьз, гъакӀни накъвадин эрозиядин вилик пад къаз алахъна кӀанзава.

КцӀар райондин Ясаб хуьр

ЧИ КЪЕГЪАЛ РУХВАЯР

МЕГЪАМЕД-ГЪАНИФА ШАЙДАЕВ

Адан тӀвар Россиядин тарихда гьатнава. 1918-йисуз Дагъустандин СтӀал Сулейманан райондин Цмур хуьре дидедиз хъайи М.-Гъ.Шайдаева Ватандин ЧӀехи дяведин йисара чӀехи къагъриманвилер къалурнай ва гъавилай ам са къадар орденризни медалриз лайихлу хъанай. Полкунин ва дивизиядин комиссарди хъиз машгъур хъайи адал дяведилай гуьгъуьниз Германияда гзаф жавабдар ва четин къуллугъ ихтибарнай.

Ленинграддин военный институт акъалтӀарна тарихдай кандидатвилин, 1960-йисуз докторвилин диссертация хвейи М.-Гъ.Шайдаева са къадар вахтунда Москвадин Ф.Дзержинскидин тӀварцӀихъ галай академияда кафедрадиз регьбервал гана. Военный тарихчи хъиз, вири СССР-диз сейли хъайи профессор Шайдаев 10-далай гзаф монографийрин, 300 къван илимдин кӀвалахрин автор я. Адан регьбервилек кваз 30-далай гзаф же-

гьилри тарихдай кандидатвилин ва докторвилин диссертацияр хвена.

Шайдаеврин хизандиз генералрин ва алмирин хизан лугъузва. М.-Гъ.Шайдаеван стха Гъажи Къурбан Шайдаев милициядин генерал-майор, тарихдин илимрин кандидат я. Муькуь стха Мегъамед тарихдин илимрин доктор, профессор тир. Гъажи Къурбанан хва Рагъман генерал-лейтенант, Рагъманан имид руш Гуьлнара философиядин илимрин доктор, ДГТУ-дин профессор я.

2009-йисуз Шайдаеврин хизанди чпин такьатралди Цмурдал чӀехи спорткомплекс эцигна вири аваданлухарни аваз хуьруьн мектебдиз багъишна. Комплекседиз генерал-майор, профессор М.-Гъ.Шайдаеван тӀвар ганва ва дараматдин вилик адан гуьмбет хкажнава. Шайдаеврин хизанди 2014-йисуз хайи хуьре Гъалибвилин музейни эцигна кардик кутунва.

СЕРКЕР СЕРКЕРОВ

Вич 1937-йисуз Мискискар хуьре дидедиз хъайи, аспирантура акъалтӀарайдалай къулухъ гзаф йисара Москвадин И.М. Губкинан тӀварцӀихъ галай институтдин нафтӀадинни газдин факультетдин деканвиле кӀвалахай техникадин илимрин доктор, профессор, академик Серкер Серкеров 200 къван илимдин кӀвалахрин, 6 монографиядин, институтрин студентар паталди кхьенвай са шумуд тарсарин ктабрин автор я. Адан илимдин кӀвалахрикай Лос-Анжелесдин, Каирдин, Глазгодин, Амстердамдин, Женевадин, Лейпцигдин ва дуьньядин маса шегьеррин илимдин меркезри менфят къачузва.

С.Серкеров И.М.Губкинан премиядин лауреат я. Адаз “РФ-дин лайихлу геолог”, “РФ-дин вини дережадин пешекарвилдин чирвилдерин лайихлу кӀвалахдар” хьтин гьуьрметдин тӀварар ганва. Лезги алимдин эсерар дуьньядин 20-далай гзаф чӀалариз элкьуьрнава. Машгъур академик 2011-йисуз рагъметдиз фена.

БАКУ СТАНЕТ ЦЕНТРОМ МИРА

С 11 по 22 ноября 2024 года в Азербайджане пройдет 29-я сессия Конференции сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата – COP29. Решение об этом было принято на пленарном заседании COP28, состоявшемся в Дубае 11 декабря прошлого года. До сих пор Азербайджан принимал множество международных мероприятий и достойно проводил их. Однако, как сказал Президент Ильхам Алиев, COP29 не идет ни в какое сравнение с мероприятиями, организованными до сих пор. В течение двух недель Баку станет центром мира и примет около 70-80 тысяч иностранных гостей.

Что такое COP? Рамочная конвенция ООН об изменении климата – это соглашение, подписанное на Саммите Земли в Рио-де-Жанейро в июне 1992 года с целью предотвращения опасного вмешательства человека в климатическую систему. Аббревиатура COP (Conference of Parties) означает «Конференция сторон».

Конференция сторон является высшим законодательным органом, контролирующим реализацию Рамочной конвенции об изменении климата. Сторонами Конвенции являются 198 стран. Если у сторон нет иного решения, COP проводится ежегодно. Первое мероприятие COP состоялось в марте 1995 года в Берлине, а ее секре-

тариат находится в Бонне.

Председательство в COP переходит к одной из стран пяти регионов ООН – Африки, Азии, Латинской Америки, Карибского бассейна и Европы, в том числе Центральной, Восточной и Западной, на основе ротации. В этих регионах, в свою очередь, среди стран группы соблюдается очередность председательства. Решение о председательстве Азербайджана в организации было принято на основе единогласного мнения стран Восточноевропейской группы.

Проведение конференции COP29 можно считать важнейшим событием 2024 года для Азербайджана и логическим продолжением стратегии перехода страны к «зеленой» экономике. В соответствии с этой миссией Распоряжением Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева 2024 год был объявлен в Азербайджане «Годом солидарности во имя зеленого мира».

КРУПНЕЙШИЙ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ

В Сулейман-Стальском районе Дагестана открыли крупнейший в СКФО завод полимерных труб «Эксонор». Предприятие будет производить более 3 тысяч тонн продукции в месяц. Это трубы для водоснабжения, капельного орошения, газоснабжения и электрооборудования. Объем инвестиций в проект превышает 3 млрд рублей.

Завод оснащен 10 производственными линиями с современным оборудованием, сообщает Администрация главы Дагестана. На территории создана собственная лаборатория для проведения испытаний продукции на соответствие ГОСТ, бытовое здание с местами для размещения сотрудников, работающих вахтовым методом, учебный центр для подготовки кадров. Площадь «Эксонора» составляет более 60 тысяч кв.м.

Продукция завода будет востребована при реализации целого ряда инфраструктурных проектов, реализуемых

сегодня в республике, отметил на открытии завода глава Дагестана Сергей Меликов:

«В Дагестане соскучились по производству. В Дагестане последние 20 лет такое слово как «производство»

не было на слуху. И мы открываем не просто завод, мы открываем производство, аналогов которому не было в регионе. Это современное предприятие по производству напорных полимерных труб, которые включены Минпромторгом России в перечень приоритетной продукции. Уверен, в скором времени оно выйдет на серьезные проектные мощности. В Дагестане активно развивается инфраструктура, строится мощнейший водовод, активно проводится газификация, идет комплексное развитие территорий, строительство Каспийского прибрежного кластера. И продукция завода будет востребована в этих проектах».

Инвестором проекта выступает Пирмагомед Балаке-римов. На открытии предприятия он заверил главу Дагестана, что в будущем завод обеспечит работой более 500 жителей региона.

ИЗ ИСТОРИИ ЛЕЗГИН

В ряде сочинений авторов IX-XIII вв. имеются ценные данные о борьбе народов Лезгистана за свою независимость. «История посланников и царей» ат-Табари (839-923) содержит много ценных сведений о средневековом Лезгистане, Дагестане и Северном Кавказе в целом.

Новые возможности в изучении истории раннесредневекового Лезгистана и Дагестана открывает осуществленное в Хайдарабаде восьмитомное издание «Китаб ал-футух» («Книга завоеваний») Абу Ахмада ибн Асама ал-Куфи. Лезгины в кровавых схватках мужественно отстаивали каждый клочок своей земли. Персидские, хазарские и арабские военачальники были удивлены, так как совсем не ожидали этого. Они совершали один поход за другим. Так продолжалось с перерывами в течение трехсот лет, но укрепиться во всем Лезгистане персам, хазарам и арабам так и не удалось. Лезгины мужественно защищали свою Родину.

В исторических хрониках «Ахтынаме» (902 г.) и «История Абу Муслима» (XVI в.), написанных лезгинскими авторами более полно рассказывается о важнейших исторических событиях в Лезгистане.

Хосров I Ануширван (V в. н.э.), издержав 1500 золотых монет, построил на горячих водах ахтынских баню и крепость. Персидские астрологи посоветовали Ануширвану покинуть крепость, построенную им рядом с Ахты, ибо его жителей невозможно покорить...

Шах не поверил своим астрологам. И

однажды ночью ахтынцы напали на крепость и уничтожили оставленный там персидский гарнизон.

«АХТЫ-НАМЕ»

Хазары десять лет осаждали Ахты с целью захватить и подчинить его жителей, но потерпели поражение от них и пришедших им на помощь объединенных войск Тарсы, Рутула, Джиныха и Руфука.

«АХТЫ-НАМЕ»

Хазары за помощь ахтынцам через 15 лет напали на Тарсу и перерезали его жителей. Принявший мусульманство правитель Ахты (Дарвишайи) с помощью войск правителя Дербента захватил Микрах (где осели хазары). И были погублены войска Самсама (хазарского правителя), и бежал Самсам вместе со своими эмирами в темную ночь.

«ИСТОРИЯ АБУ МУСЛИМА»

Хазары, овладев Ширваном, посадили в местности, где ныне селение (кария) Микраг, одного из своих эмиров по имени Самсам вместе с группой людей. В качестве его визира был назначен Эмир Кага, который был родом из Шама.

В поддержку Самсаму на левом берегу Самура они построили другой город (шахр), Тарса, жителей которого привели из области (нахийя), ныне называемой Кизлар.

Самсам задумал овладеть крепостью Шахбани (Ахти-ред.), но не достигнув предмета желаний, вернулся назад. При первой осаде, продолжавшейся месяц, доставлять воду в крепость из реки Ахты было невозможно, поэтому ее с трудом

доставляли из реки Самур. После того как Самсам отступил, Дарвишайи за три месяца из крепости к реке Ахты проложил дорогу, остатки которой и башня (бурж) над ней еще сохраняются.

Вторая [осада] продолжалась шесть месяцев, но защитники крепости все еще держались. По прошествии трех лет [началась] третья. Придя с указанной выше стороны, [Самсам] расположился выше, у бань, где простоял семь лет. Дарвишайи, будучи в безвыходном положении, призвал себе на помощь эмиров Тарса вместе с опытными мужами из Рутула, Джиника, Руфука.

Семь месяцев продолжались столкновения. Обе стороны потеряли много людей, в их числе был и Шах-Касим, сын Дарвишайи. Наконец, Самсам потерпел поражение и возвратился назад.

«АХТЫ-НАМЕ»

Он [Абу Муслим] сражался с эмирами Ширвана и уничтожил их. Затем он в течение семи лет сражался с Кухистаном и обосновался в междуречье, под горой, называемой Шах Албурз (Шалбуз-ред.). Летом он сражался с жителями области Баб ал кист, называемой Риджа (Рича-ред.), а зимой – с жителями Баб ал-абваба, называемого Дербенд.

Затем Абу Муслим построил мечеть в селении Кала Кура... После этого он построил мечеть в селении Ахти и поселил там свою сестру с ее мужем Исахом Кундишканом... Когда она умерла, Абу Муслим похоронил ее в ахтынской мечети. По-

том он построил мечеть в Риджа и Мака и назначил в эти оба места Амир Хамзу, сына своего дяди по линии отца.

«ИСТОРИЯ АБУ МУСЛИМА»

В половине VIII столетия, когда арабы во второй поход против горских народов покорили своему владычеству часть Южного Дагестана, сестра предводителя арабских войск – Абу Муслима Юмол Маминад пришла с войском в вольные общества и, взяв город Кяла-Кюри, обратилась к Микрагу. Владелец ахтынский Дарвишайи, не переставая питать злобу к своему сопернику, узнав это, немедленно явился к арабской победительнице с покорностью и с предложением услуг своих действовать общими силами против Самсама.

Семь месяцев Микраг был в осаде и упорствовал, но Дарвишайи открыл, наконец, к нему путь изменою, склонив на свою сторону любимца Самсама Эмир-Кяга: врата города были отворены, и Самсам был лишен жизни, а из жителей пощажены только те, которые приняли магометанскую веру, упорные же идолопоклонники были все истреблены. Эмир-Кяга сделался начальником Микрага с окрестными селениями Кяла-Кури и Курушем. А Юмол Маминад по желанию брата своего Абу Муслима вышла замуж за Дарвишайи и поселилась в городе Шах Баны, который был тогда переименован в Ахты, или Ухты, что значит сестринский. С этой эпохи в вольных обществах распространилась вера Магомета.

«АХТЫ-НАМЕ»

XIX ƏSR LƏZGİ ƏDƏBİYYATININ MƏRAMI

Uzun illər qədim dövrlərdən indiyədək Dağıstan yazarlarının Azərbaycanla ədəbi əlaqələrinin tədqiqi ilə məşğul olmuş filologiya elmləri doktoru Mövlud Yarahmədov Azərbaycan dilində yazıb-yaratmış 100-dən çox dağıstanlı şairin olduğunu bildirmiş, onlar haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Bu ədəbi əlaqələr XIX əsrdə daha

bilmişdi.

Atası dünyasını dəyişəndən sonra onun yolunu Məhəmməd davam etdirməli olur. İllərinə qədər maarifçi olan, xalqın tarixinə və varlığına bağlı bu insan eyni zamanda azadlıq sevgisi ilə alışıb-yanan mübariz idi. Bütün bunlarla yanaşı o, gözəl lirik şeirləri ilə hamının hüsn-rəğbətini qazanmışdı. Məhəmməd Yarağının ləzgi,

mübarizlik, sabaha inam hissi güclüdür. Varlı ağaları, insafsız sahibkarları satıra atəsinə tutan şairin şeirləri dillərdə gəzirdi. Şeirlərində yaşadığı dövrün ab-havası əks olunan, qismətinə çətin və əziyyət dolu bir həyat yaşamaq düşən istedadlı şair 40 yaşında Malkamut dağında tufana düşüb həlak olmuşdur.

1875-1877-ci illərdə Həsən bəy Zərdabi

cümlədən Dərbənddən və Dağıstanın qeyri yerlərindən 59" ("Əkinçi", №4, 17 fevral, 1877). Alqadarinin köməyi sayəsində qəzet təkcə ləzgilər arasında deyil, həmçinin tabasaran, qumuq, lak və dargi ziyalıları arasında da yayılırdı.

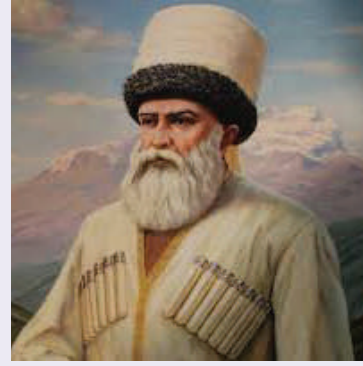
H.Alqadari qəzetdə dərc edilmiş 20-yə yaxın məqaləsində dağılları yazıb-oxumağı öyrənməyə, rus xalqının mədəniyyəti və

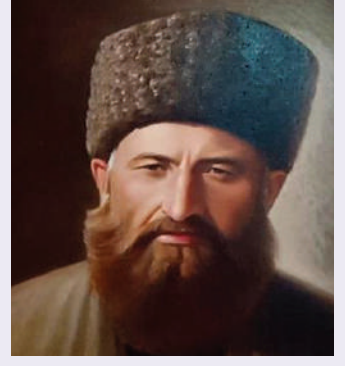
Yetim Emin

Mirzə Əli

Məhəmməd Yarağı

Həsən Alqadari

da inkişaf edərək, yüksək səviyyəyə çatmışdır. Bu da təsadüfi deyildir. Həmin dövrdə Dağıstan xalqları ana dili ilə yanaşı Azərbaycan dilindən də istifadə edirdilər. Cənubi Dağıstanın mədrəsələrində ləzgi dili ilə yanaşı, ərəb, fars və Azərbaycan dilləri də tədris olunurdu. Ona görə də təhsil almaq üçün bu mədrəsələrə Azərbaycandan və Qafqazın müxtəlif yerlərindən də elmə meyilli, qabaqcıl fikirli müsəlmanlar gəlirdilər.

Belə təhsil ocaqlarından biri Mirzə Əli əl-Axtının (1771-1858) Axtıda yaratdığı mədrəsə idi. Mirzə Əli dövrünün məşhur alimi, ziyalı, şairi idi. Ləzgi dili ilə yanaşı rus, ərəb, fars, türk dillərini, o cümlədən bir sıra Dağıstan dillərini də mükəmməl bilən Mirzə Əlinin dörd dildə "Divan"ı var idi. Onun Azərbaycan dilində qələmə aldığı şeirləri yüksək sənətkarlıq nümunələri adlandırmaq olar. Bu istedadlı şairin yazdığı qəsidə və elegiyalar onun Azərbaycan dilinin incəliklərinə dərinləndən bələd olduğunu sübut edir.

Bir sıra Şərq ölkələrində olmuş, Məkkəni ziyarət etmiş alimin zəngin kitabxanasının tərfi bütün Qafqaza yayılmışdı. Elmi və bədii fəaliyyətlə yanaşı, Mirzə Əli əl-Axtı pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. Həsən Alqadari onun mədrəsəsini "elmlər xəzinəsi" adlandırmışdır. Burada məntiq, fəlsəfə, fizika, astronomiya kimi elmlər tədris olunurdu. Mədrəsəni bitirən onlarca azərbaycanlı gənc vətənə döndükdən sonra burada əxz etdikləri maarifçilik ideyalarını böyük həvəslə yaymışlar.

Azərbaycan-Dağıstan ədəbi əlaqələrinin möhkəmlənməsində XIX əsrin görkəmli alimi və şairi, Qafqazda müridizmin banisi sayılan Məhəmməd Yarağının (1771-1837) müstəsna rolu olmuşdur. Məhəmməd Dağıstanın Küre mahalının Yarağ kəndində anadan olmuşdur. Dövrünün sayılıb-seçilən ziyalılarından olan atası İsmayıl əfəndi onu özünün rəhbərlik etdiyi Yarağ mədrəsəsinə qoymuşdur. Mədrəsədə ana dili ilə yanaşı ərəb, fars və Azərbaycan dilləri və ədəbiyyatları da tədris olunduğundan buraya Qafqazın müxtəlif yerlərindən təhsil almağa gəlirdilər. Şərq poeziyasının vurğunu olan İsmayıl əfəndi tələbələrinin ürəyində şeirə, sənətə hədsiz maraq oyada

Azərbaycan və ərəb dillərində yazdığı şeirlər Temirxan-Şurada çap olunaraq yayılmışdır.

Təbiətən rəhmlili insan olduğundan o, vəqf torpaqlarından əldə olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının gəlirini səxavətlə mədrəsənin və onun müdavimlərinin maddi ehtiyaclarına sərf edirdi. Mədrəsənin Əmirəli Tahirəcallı, Yalsuğ Emin kimi sənətkarlarla yanaşı, Şeyx Şamil kimi azadlıq çarçısını, mərd və mübariz şəxsiyyəti yetirməsi onun şöhrətini artırmışdı...

Ləzgi klassik poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Yetim Eminin babası Cəlil, qardaşı Məlik ləzgi dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilində də şeirlər yazmışlar. Bu ənənəni Yetim Emin (1838-1884) də davam etdirmişdir. Bir neçə dəfə Azərbaycanda olmuş, Bakı, Şirvan və Qarabağ şairlərinin şeir məclislərində iştirak etmiş şairin bir sıra şeirləri əlyazma dərgilərinə düşmüşdür.

Dağıstanın və Azərbaycanın ləzgi şairlərinin yaradıcılıqlarının məziyyətlərindən danışanda ilk növbədə onların Azərbaycan ədəbiyyatına və onun görkəmli nümayəndələrinə olan maraq və sevgisi yada düşür. Azərbaycan və ləzgi dillərini mükəmməl bilən, bu dillərdə yazıb-yradan sənətkarlar arasında onlarca el aşığı və şairi olmuşdur. Belələrindən biri Mazalı Əlidir (1850-1990).

Samur qəzasının Maza kəndində anadan olmuş Əli hələ uşaq ikən atasını itirmiş, yoxsulluq içində yaşayan ailəsinə kömək etmək üçün çobanlıq etmək məcburiyyətində qalmışdır. Atasından ona miras qalan çünqürdə (sazda) çalmağı öyrənən Əli yayda Dağıstan yaylaqlarında, qışda Azərbaycan qışlaqlarında varlıların qoyun sürülərini otarır, burada aşiq məclislərində iştirak etmək fürsəti qazanır, tanınmış söz ustaları ilə tanış olur. Hər iki dilin incəliklərinə bələd olan Əli yeniyyətə yaşlarından söz qoşmağa başlayır. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, Mazalı Əli Azərbaycan və Dağıstan ədəbiyyatını mükəmməl bilirdi, özü də mükəmməl şeirlər yaradırdı.

Maraqlıdır ki, ömrü boyu ağır şəraitdə, ehtiyac içində yaşamış şairin əsərlərində bir sıra müasirlərinin əsərlərindən fərqli olaraq, zəmanədən şikayət motivləri deyil,

tərəfindən nəşr olunan "Əkinçi" qəzeti Azərbaycan ziyalıları ilə yanaşı, Dağıstan ziyalılarından da həyatında mühüm hadisəyə çevrilmişdir. Ləzgi ziyalılarından Yetim Emin, İxrek Rəcəb, Ruxun Əli, Migrağ Mərdəli, Mazalı Əli, Əmiraslan Ənanidin kimi görkəmli şairlərlə yanaşı, Bəşir Sultanov, Qəzən fər bəy Zulfüqarov kimi maarifçilər, Mirzə Əli Əfəndi Çiləgiri kimi alimlər də onun işıq üzü görməsinə ürəkdən sevinirlər.

Qəzetin taleyində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərdən biri XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşamış, Dağıstanın yetirdiyi böyük dühələrdən biri olan Həsən Alqadari (1834-1910) idi. İslam ənənələri ruhunda tərbiyə almış bu alim Qafqazda müridizmin bünövrəsini qoymuş Məhəmməd Yarağının qız nəvəsidir. Həsənin atası Abdulla Yarağının Yarağ kəndində açdığı mədrəsədə təhsil almışdı. Abdullanın elmə olan marağını və insani keyfiyyətlərini dəyərləndirən ustad qızını onaərə vermişdi. Həsən onların ilk övladı idi.

Abdulla Alqadar kəndinə qayıtdıqdan sonra burada mədrəsə açaraq, 25 il dini elmləri tədris etmişdi. Həsən də atasının mədrəsəsində təhsil almışdı. O, ləzgi dili ilə yanaşı, ərəb, fars, türk, rus, Azərbaycan dillərini, həmçinin Dağıstan xalqlarının 12 dilini mükəmməl bilirdi.

Küre dairəsindəki çar dəftərxanasında karguzar kimi işə düzələn, bir müddət sonra savadı və zəhmətkeşliyi nəzərə alınaraq Cənubi Tabasarana naib göndərilən Həsən Alqadari böyük mütəfəkkir idi. O, "Əkinçi" qəzetinin ilk nömrəsindən onun yaxın dostuna çevrilmiş, nəşrə mənəvi dəstək göstərməklə yanaşı, onun fəal müəllifi, yayıcısı və təbliğçisi də olmuşdur. Fəxrlə "Əkinçi"ni "bizim qəzet", "dağıstanlıların qəzeti" adlandıran alim 16 qəzet yazdıraraq Dağıstandakı həmfikirlərinə havayı paylamışdır.

H.Alqadarinin səyləri sayəsində "Əkinçi" ən çox Dağıstanda yayılmışdır. Bunu qəzet səhifələrinə nəzər salanda aydın görmək olur: "Müştərilərimizin çoxu Quba, Dərbənd və Dağıstanın qeyri vilayətlərindəndir. Bizim şəhərlərdə ol qədər yoxdur" ("Əkinçi", №13, 11 iyul, 1876). "Müştərilərimizin qədəri 149, o

məişəti ilə tanış olmağa səsləyirdi.

H.Alqadari ilə H.Zərdabinin dostluğu Azərbaycan-Dağıstan xalqlarının dostluğunun ən gözəl nümunələrindən biridir. Zərdabinin Dağıstanda, Alqadarinin Azərbaycanda dəfələrlə olması barədə çoxlu arxiv materialları var. H.Alqadari Azərbaycanın adlı-sanlı alimləri və yazıçıları M.F.Axundovun, A.Bakıxanovun, H.Zərdabinin, S.Ə.Şirvaninin, C.Məmmədquluzadənin, N.Vəzirovun, F.Köçərlinin də yaxın dostu və məsləkdaşı idi.

1877-ci il iğtişası alimin həyatını dəyişir. Üsyan yatırıldıqdan sonra 300-ə yaxın şəxs həbs edilir. Üsyançılara rəğbət bəslədiyinə görə Həsən Alqadari də həbsxanaya salınır və 1879-cu ildə Tambov quberniyasına sürgün edilir. 1883-cü ildə çarın amnistiyasından sonra azadlığa çıxan Həsən Alqadari doğma kəndinə qayıdaraq, atasının yolunu davam etdirir. O, məktəb açır və orada müəllimlik edir. Məktəbdə Dağıstan tarixi, coğrafiya, astronomiya fənlərini tədris edən böyük alimin şöhrəti hər yana yayılır. Buraya təhsil almağa Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən elmə maraq göstərən insanlar da gəlir.

Ömrünün sonuna kimi, 29 il fasiləsiz burada çalışan H.Alqadari Dağıstanın, Azərbaycanın, ümumiyyətlə, Qafqazın ayrı-ayrı yerlərindən onun yanına təhsil almağa gələn yüzlərlə insanın formalaşmasında böyük rol oynayır.

1910-cu ildə 76 yaşında vəfat edən H.Alqadarinin adı həyatı və fəaliyyəti boyu xalqlar dotluğunu təbliğ etmiş ziyalı kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur. 12 əsərinin yalnız 6-sı bizə çatan mütəfəkkirin ən məşhur əsəri olan "Asari Dağıstan" 1895-ci ildə məşhur Azərbaycan milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən Peterburqda nəşr olunmuşdur.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, XIX əsrdə Dağıstan xalqları, o cümlədən ləzgilər üçün dostluq, qardaşlıq məfhumları gəlişi gözəl sözlər yox, həyat amalı olmuşdur.

Sədaqət KƏRİMOVA

ДАЛУДИХЪ КВАЙ ДАГЪ

Вичин гъар са кар галай-галай-вал гуьнгуьна гъатнавай, квалар рестеда авай халкъ алай вахтунда жабагъат жагъида. Къадар пара, яни тѳимил хъунилай аслу тушиз гъар са халкъдихъ къетѳен дердияр-ни татугайвилер, гъялна кванзавай хци месэляр ава. Девдвизни – и куьлуь нуькѳрезни вичиз къван дердер ава лугъуда. Ингъе са кар ава хъи, бязи халкъар и крарикай веревирдер ийиз, рикѳ алаз, фикир-фагъумдив чпин месэляр гъялу-нив эгечѳава. Муькуьбуру лагъайтѳа, абур кваз къазвач, чпин гъвечи аламда аваз, куьлуь-куьлуь мураддин гуьгъуьна гъатна чпин къулайсузвилер рикѳелай ракъурзава.

Гъа икѳ, вахтар алатунивай, девир де-гиш хъунивай са бязи халкъари дегъ чѳа-варилай аманат яз чпел агакънавай хъсан адетар хуьн тийиз абурун пун хкудзава. И карди халкъдин жуввал, вичиз хас тир къетѳенвал акваз-такваз, гатфарин жив хъиз цѳурурзава. Ахпа кузни-хъукъваз алатай чѳавар рикѳел хкиз къил-мет га-тазва. Гъа халкъарик чун – лезгиярни акатзава. Чна Аллагъди чаз захавилелди, кѳанивилелди ганвай гзафни-гзаф хъсан, къени, экуь адетар квадарнава, абур рикѳел хтунивай гъайифди кузва чун.

Гъар са халкъдин ацукъун-къарагъ-ун, медениятдин ери, ахлакъдин къетѳен-вал, руьгъдин кесибвални девлетлувал адан адетрай къатуниз жеда. Гъавилай халкъдин адетрикай муьквал-муьквал рахун, жегъил несилдиз абурун къетѳен-вилерикай чирвилер гун адан векилрин хиве гъатзава. Зи къенин веревирдер чи халкъдин уьмуьрда квахъ тийидай гел тунвай лезги кимерикай я. Ким шумуд-ни са виш йисара лезги хуьрерин рехи ксари санал кѳатѳал хъана акъулдив-ни сабурдив меслятар гъайи чка, же-мят патал чѳехи мектеб тир. Адаз гъве-чѳи-чѳехид, хъсандни писд, гъахъдни нагъахъд, дуьздни какурд чара ийиз чир-дай ахлакъдин мектебни лугъуз жеда. Эхъ, гъахътин гуж авай адахъ. Яшлубу-ру икрамдай, жегъилри чѳугварвалдай и мектеб шумудни са несилри куьтѳа-нава. Гъавилай чи бубайри гъахълу яз лагъанай: «Ким авачир хуьр жедач», «Ким хуьруьн абур я», «Кимин жаваб – хуьруьн жаваб». Ибур гъикъван дерин, гъикъван маналу гафар я.

Ким, адет яз, хуьруьн юкъва, элалахъ-дай рекъин къерехдал жедай. Агъсакъа-

лар кѳатѳи жезвай и чкадал хуьруьз ва хуьруьнбуруз талуьк гзаф месэляр гъялдай, къарарар акъуддай. Мел-мехъ-еррин, тазиятрин меслятар инал ийидай. Хизанрин наразивилерилай къил кутуна несилрин мидавилералди гъар жуьредин гъужет алай крар инал гъялдай. Чѳехи къалар элекъардай гуж авай кимерихъ. Са береда кимин къарар гъар са хуьруь-нви патал къанун тир. Къазийринни су-дъяйрин къарарар дегишардай гъукум авай кимел гъайи меслятдихъ.

Ким халисан халкъдин парламент тир. Адан къиле хуьруьн виридалайни гъуьр-

метлу, акъулуу ва савадлу са кас жедай. Ам сес гана ваъ, рикѳин тѳалабуналди, виридан рейсавилелди агъсакъалри чпин арадай хъядай. Адахъ кимел алай-бурухъ сабурдив яб акална атѳай гаф лугъудай, кутугай гъукум гудай ихтияр авай.

Бес гила? Амани чахъ кимер? Гъуьр-метзамани хуьруьнбуру кимиз, анал алайбуруз? Чи дегъ адетрихъ цѳигел яз даѳлана лезги хуьрера къекъвезвай са къ-елемэгълиди хъиз лугъун хъи, виш йиса-ра чи халкъдин уьмуьрда, ахлакъда къил-ди чка къур кимер къвердавай арадай акъатзава. Гъайиф къведай кар ам я хъи, исятда гзаф хуьрера абур амач. Аматѳа-ни абур чпин виликан везифа, инсан-риз рехъ къалурун, абур патал герек тир важиблу веревирдер авун рикѳелай ракъурнава. Авайвал лагъайтѳа, са бязи кимерал ички хъванвай къуьзуьбурул-ни дуьшуьш жезва. Гагъ-гагъ ина къу-мар къугъвазвайбуруни гъалтда. Кимел къал кутаз кикѳизвай рехи ксар акур-ла пагъ атлуда ви. И крар хуьруьн же-гъилринни аялрин вилик къиле физвай-

ди фикирдиз гъайила кѳвачерикай чил къакъатда.

Зи вилерикай фад-фад зи аял берейрин лезги хуьрер, чи агъсакъалар, абур жерг-яна ацукъдай кимер карагда. Кимиз ин-санрин рикѳера ахтин гъуьрмет авай хъи, алаз-алачиз адан виликай садни алатда-чир. Анив агакъайла дишегълийри гзаф чѳавуз чпин рехъ дегишардай, аялар кис-жедай. Итимри гъуьрметдив кимиз са-лам гудай. Агъсакъалри лагъайтѳа, хор-див саламдиз жаваб гудай. Хуьруьнбуру вирида анал ацукънавай агъсакъалрикай чѳугварвалдай. Инсанриз чпин далудихъ

яни? Вуж я кимел физвайди?» хътин жавабар ганай аз. Белки гъа хуьрерин жемятар чеб тахсиркар ятѳа, лагъана ве-ревирднай за. Белки кваз къазмачтѳа абу-ру агъсакъалар? Абуруз гъуьрмет ийиз-мачтѳа? Яб акализ кѳанзамачтѳа дуьнья акунвай и ксарихъ?

Ахпа чи кимерилай вил элягъна за. Виш йисар инлай вилик гъикѳ тиртѳа, гилани гъа саягъда амай абур. Агъсакъа-лар ацукъун патал жерг-яна кѳанчѳар эцигнавай чка виридалайни хъсан ким я лугъуда. Амма гзаф чкайра агъсакъалар ацукъдай са къванни авачир. Са гъи хуьре ятѳани жемятди мелер авуна ким гуьн-гуьна хтурди низ ван хъана? Гъи хуьре асфалт туна, цуьквер цана, абад авунва ким? Белки районрин, хуьрерин беле-дийрин рикѳел чи кимерни хкин чна? Кимериз къайгъу къалуруна кѳанзавайди чир хъийин? Гъи карчиди ким патал къ-ван къванцел эцигнава? Гъи жегъилди рикѳ кана къуьзуьбуру патал са регъят ацукъдай чка туькѳуьрнава?

Мектебра муаллимри аялриз чи ки-мерикай, хуьруьн агъсакъалрикай их-тилатар ийизвани? Бес кѳалера ди-де-бубайри чпин велериз ким вуч ятѳа чирзавани? Са береда хуьруьнвийрин уьмуьрда къетѳен чка къур, чпин бубаяр, чѳехи бубаяр жерг-яна ацукъай и мари-фатдинни ахлакъдин макан чи халкъдин тарихдин ивир тирди гъавурда твазвани?

Кимихъ мадни са зурба къетѳенвал ава. Ам яшари уьмуьрдин рагъакидай патахъ ялзавай агъсакъалрин уьмуьр-яргъи ийизвай, абурун йикъар метлеблу ийизвай, тѳалар-къалар, девирдин про-блемаяр рикѳелай алудиз куьмек гузвай чка я. Хуьрера абуруз маса рикѳ аладар-дай чка авачирди фикирда къуртѳа, абад кимер туькѳуьрун лугъуз тежедай къван суваб кар тирдан мад гъилера гъавурда акъада чун.

Эхъ, рехи ксариз гъуьрмет авун, абуруз къайгъу къалурун вири-дан буржи я, вучиз лагъайтѳа къе-нин аяларни пакагъан жегъилар са чѳавуз къуьзуь жервал я. Уьмуьр-дин рекъери гъабурни кимел гъи-дайвал авуна кѳанзава чна. Са гафунал-ди, ким чи хуьрерин абурни рябет я.

Седакъет КЕРИМОВА

ВУЧИЗ ТѳИМИЛ ХЪАНВА?

1895-йисуз Санкт-Петер-бургда «Россиядин империяда яшамиш жезвай халкъарин алфавитдин къайдада авай сиягъ» тѳвар ганвай малуматдин ктаб чап-дай акъатнава. Ана 140 халкъдин тѳварар, абурун чѳаларин группаяр, дин ва яшамиш жезвай чкаяр къа-лурунава.

«Сиягъда» кхъенвайвал, а чѳавуз Дагъустанда агъадихъ галай халкъар яшамиш жезвай: аварар – 96 000 кас; даргияр – 54 000 кас; къазикъуму-

хар – 24 000 кас; къумуькар – 108 000 кас;

лезгияр – 55 000 кас; табасаранар – 14 000 кас; цѳахурур 2430 кас, гъакѳ-ни чпин чѳехи пай Россиядин маса губернийра ва вилаятра яшамиш жезвай эрменияр, чувудар, нугъа-яр, персер, татарар, татар. Дагъус-тандин чѳаларал рахазвай халкъар (аварар, даргияр ва мсб.) лезгийриз муьква тайифаяр хъиз къалурунава.

Гилан Азербайжандин халкъа-

ТАРИХДИН ГЕЛЕ АВАЗ

рикай агъадихъ галайбурун тѳва-рар къунва: къа-

жарар – 5000 кас; къазахар – 1100 кас; къарапапагъар – 24 000 кас; лезгияр – 597 000 кас; тальшар – 50 000 кас; татарар (азербайжанвияр) – 1 139 659 кас (Эрменистанда ва Дагъустанда яшамиш жезвай азербайжанвиярни галаз); татар – 124 683 кас (Дагъус-тандин татарни галаз), гъакѳни эрме-нияр, чувудар, куьрдер ва туьрквер.

«Сиягъдикай» веревирд авурла гъа-сятда чир жезва хъи, а чѳавуз чеб 652 агъзур кас тир лезгийрин къадар (лезги чѳалан халкъар галачиз) 1886-йисан сиягъдиз къачунрилай алатай виш йисан къене къведра тѳимил хъанва. Вучиз? Атѳай жаваб сад я: Советрин девирда лезгияр сад хътин ихтиярар хъуникай магърумарна, ассимиляция авуна, сиягъ-диз къачунрик къалпвилер кутуна, къас-туналди лезгийрин къадар тѳимиларна.

MÜƏLLİF GÜNLƏRİ

Əziz kitab həvəskarları!

Sizi beynəlxalq kitab sərgisi çərçivəsində keçiriləcək Sədaqət Kərimovanın müəllif günlərinə dəvət edirik. Orada yazıcının yeni nəşrləri, imza saatları, maraqlı təqdimatları yolunuzu gözləyir.

Bu maraqlı tədbirlər bu ilin oktyabrın 2-dən 8-nə kimi hər gün saat 10:00-dan 18:00-dək Bakı Ekspo Mərkəzində keçiriləcək. Ünvan: N. Əliyev pr-ti 515,

Əlaqə nömrəsi: 055 530 10 05

17 МИЛЛИОНОВ ПРОСМОТРОВ

Уважаемые читатели!

Число просмотров фильма "Холодное солнце" на YouTube на трёх языках – азербайджанском, русском и лезгинском – превысило 17 миллионов. Фильм на азербайджанском языке посмотрели 9 миллионов зрителей.

Учитывая многочисленные просьбы, мы представляем вашему вниманию географию просмотров фильма на азербайджанском языке.

География	Просмотры	География	Просмотры
Азербайджан	6 200 145	Франция	12 504
Россия	558 563	Великобритания	12 048
Турция	356 358	Мексика	11 391
Индия	283 631	Йемен	10 348
Индонезия	270 677	Марокко	9 589
Грузия	146 290	Кувейт	8 943
Пакистан	98 476	Непал	8 378
Саудовская Аравия	57 350	Киргизия	8189
Бангладеш	57 211	Япония	7 688
Германия	52 787	Израиль	6 994
Вьетнам	50 435	Катар	6 233
Казахстан	48 575	Нидерланды	6 222
Узбекистан	45 752	Оман	6 204
США	36 684	Колумбия	6014
Ирак	35 518	Иордания	5 739
Египет	32 602	Мьянма (Бирма)	5 607
ОАЭ	29 091	Камбоджа	5 295
Малайзия	28 569	Польша	5184
Филиппины	21 716	Тунис	5181
Украина	20 922	Иран	5170
Бразилия	20 827	Канада	4919
Алжир	20 056	Сирия	4 825
Таиланд	19211	Албания	4 720
Шри-Ланка	16163	Италия	4 452
Болгария	15 637	Палестина	4 339

ГАФАРГАН

Атлар	– сергыят
Бурдукъ	– дакІванвай
Гацум	– лал
Гунзар югъ	– суварин вилик квей югъ
Гъуьрце кицІ	– тула
ДатІур	– акъваз тийир
Зяатар	– пучвилер
Иришба	–ципицІдин сорт
ИцІи	– къеж квей
Къандах	– гъайвандин руфун
Къириб	– душаб
Къасух	– марагъ
Къаткъа	– амалдар
Къачараг	–акъраб
КІапац	– нер битІиш
КІаш	– чІехи кІута
КІертІ	– тепе
Легъ	– къамишлух
Леме	– шулу
Ментеш	– къайдасуз
Мерф	– туьрездин къил
Муьгъуь	– гъар йисуз цазвай ник
Рекъед тар	– тутун тар
Тачагъ	– гъуьрметсуз
Тим	– нур
Тура	– женгинин балкІан
ХнупІ	– ягъанат
ХъуцІу	– чІехи цІайлахан
Хъараб	– куб
ЦІехуь	– зил ван

Баş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

www.samuronline.com
sedagetkerimova@gmail.com

✓ Халкъ хвейиди халкъдини хуьда.

✓ Хъиле кІвал чІурда.

✓ Хъуьтуьл гафунни аслан муьтІуьгъарда.

Ünvan: AZ 1073 Bakı,
Mətbuat prospekti,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
055-530-10-05